

НАУЧНО ДРУШТВО ЗА НЕГОВАЊЕ
И ПРОУЧАВАЊЕ СРПСКОГ ЈЕЗИКА
БЕОГРАД

СТУДИЈЕ СРПСКЕ И СЛОВЕНСКЕ
Серија I, год. V

КАТЕДРЕ ЗА СРПСКИ ЈЕЗИК

ФИЛОЛОШКИ ФАКУЛТЕТ
БЕОГРАД

ФИЛОЗОФСКИ ФАКУЛТЕТ
НИКШИЋ

ФИЛОЗОФСКИ ФАКУЛТЕТ
БАЊАЛУКА

ФИЛОЗОФСКИ ФАКУЛТЕТ
СРПСКО САРАЈЕВО

СРПСКИ ЈЕЗИК

V/1-2

Београд, 2000.

ИРЕНА ГРИЦКАТ (Београд)

СЕМАНТИЧКИ ПОТЕНЦИЈАЛИ У НЕКИМ НЕПРОМЕНЉИВИМ РЕЧИМА

Говори се о могућностима диференцирања семантичких служби код појединих везника, првенствено код *и*, унутар различитих реченичних садржаја и конотација.

I

Пажљивија анализа појединих везника, прилога (недетерминативних), па и речца уколико се функционисање неких лексема из првих двеју класа испољи и у том разделу, доводи до посебних закључака.

Чињеница је да речи као што су, на првом месту, *а*, *и*, *али* (затим: *још*, *већ*, *барем*, *макар*, *кад*, *чак* и др.) имају своју примарну семантику, и одређену филијацију која следи.

Неке међу таквим речима, у извесним синтаксичко-семантичким положајима, одн. у реченичним конотацијама, услед суптилних значењских варијетета могу и да се међусобно замењују; оне својом прецизно одабраном употребом обзнањују танане диференције у реченицама у које су стављене. То не мора да значи – у тако одабраним примерима – сигнал трајног, консолидованог разграновања њихових значења, не значи полисемију у традиционалном смислу. Као прву, уводну илустрацију наводимо да је у Речнику српскохрватског књижевног и народног језика САНУ, на пример, реч *где* граматички обележена као прилог и везник, али у једној од тачака и као „речца са избледелим узрочним или исказним значењем“; реч *док* – везник и „у прилошкој служби“. Приликом лексикографског рада потребно је раздвајати *пријадносѝ класи* и употребу у служби (неке друге) *класе*.

II

Везник *a* у Речнику САНУ дефинисан је под 1. као супротни (пример: „не излијечисте никога, а још вам се вјерује“); под 2. као саставни (пример: „тебе хвале а мене не куде“); под 4. за појачавање (у подзначењу *онда*; „ако нећеш, а ти пољуби па остави“; у подзначењу *ѝри ѝоређењу*: „он ће служити и ђаволу, а не Турчину“).¹

Пример под дефиницијом 1. (семантика супротности) могао би да гласи и овако; „не излијечисте никога, и још вам се вјерује“. У том случају везник *и*, и поред сачуваног основног саопштења о повезаности, конотира оно исто што је конотирано близу самог основног значења *a*: *и ѝоред ѝога, уѝркос ѝоме, али иѝак*.

Уз дефиницију 2. везника *a* као саставног дат је пример „тебе хвале а мене не куде“. Додаћемо и овакав пример: најава једне приредбе гласи „почетак у 18 сати, редитељ је Петар Петровић, а аниматор Јован Јовановић“; ова реченица има сасвим правилан склоп, логика диктира да обавештења о редитељу и аниматору стоје у једнакој информативној равни, она су у односу повезивања. Дакле, у оба ова примера требало би подразумевати да *a* значи исто што и *и* (у другом од њих то је још очигледније). У првом, међутим, иако су два саопштења дата по истом критеријуму, са истог становишта, садржи се импликација извесне супротстављености: „... па ни мене не куде“, „... није баш да само тебе хвале“. Исто тако, у казивању о редитељу и аниматору постоји мера наглашавања разлике између два учесника у приредби: један је био задужен за режију, док други није био за то исто задужен, него за анимацију. Према томе, везник *a* на дубљем нивоу, испод дефинисане употребе равноправног интегрисања, задржава и своју адверзативност, иако се, лексикографски или логички, сагледава у оваквим случајевима као саставни.

Као што видимо, код везника *a* и *и* може долазити до унакрсног уграђивања њихових основних значењских дејстава.

Споменуће се једна посебна информација о речи *a*. Изнето је да се код неких старијих црногорских писаца тај везник понекад употребљава уместо *и*: „везир остави Подгорицу а утече низ Ђемовско поље“.² Мада пример за данашњи књижевни језик звучи необично, разлог за такву употребу могао би се опет потражити на неким „криптосемантичким“ равни-

¹ Мишљења смо да податак изнет под 3. тј. да је *a* раставни везник, упоредив са *или*, садржи нетачност, јер у употреби типа „пођи лево а десно, све ти је једно“, или „а давао га на занат, а на трговину, све ти је једна мука“ овакво *a* није у ближој етимолошкој вези са основним везником *a*.

² Р. Биговић-Глушица, *О употреби везника у језику Марка Миљанова*, Српски језик 1-2, Београд 1996, на стр. 295-296.

ма. Реч *a*, поред овде недвосмислене службе саставности, могла је (можда у старијим епохама одн. у неким дијалекатским областима) да у тако саграђеним реченицама изнесе из свог примордијалног садржаја овакву конотацију: „догодило се то и то, а сем тога, још то и то“.

Три даље реченице, наизглед исте по значењу, а и по свим лексичким елементима осим по везницима, гласе овако: „много је лутао и на крају се скрасио“ – „много је лутао, а на крају се скрасио“ – „много је лутао, али се на крају скрасио“. Прва варијанта означава збир двеју семантички сасвим „равноправних“ информација. Друга, која би иначе могла да се употреби уместо прве, имплицира не призивок равноправности, него придодатости: унапред се није знало да ли ће се у догледно, нормално време лутање завршити, а ето, завршило се. У трећој варијанти се истиче како се није могло претпоставити да ће се лутање завршити – у времену када се оно посматрало – но претпоставке су се окренуле тако да се оно завршило, противно супонираноме.

Разгледаће се још један случај, сличан али не истоветан, у проблему који рашчлањујемо. „Играли су врло добро, али нису победили“ – „играли су врло добро, а нису победили“ – „играли су врло добро, и нису победили“. У складу са два опозитна догађања, везник *али* по смислу је сасвим на месту. Друга конструкција делимично инкорпорира у свој први део додатак о томе да се очекивање (победе) није остварило. То се још више, и донекле на друкчији начин, потенцира у трећем избору везника: стављањем на исту раван два супротстављена исказа као да су саставни наглашава се парадоксалност исхода, а тиме на дубљем нивоу, и извесно жаљење, или чак присенак ироније.

Истанчана семантичка анализа, како видимо, указује и на додире са чиниоцима из претежно психолошке сфере.

Као особена илустрација оваквих синтаксичко-семантичких појава, дата на међујезичком плану, послужиће примери који сведоче о веома специфичној сливености садржина у везницима са значењима *и* и *а*.

Један српски пример превешћемо на три друга језика. „Моја сестра има пет књига, *а* мој брат само две“ – „My sister has five books, *and* my brother only too“ – „Ma soeur a cinq livres, *et* mon frère n'en a que deux“ (или: *seulement*) – „Meine Schwester hat fünf Büchern, *und* mein Bruder nur zwei“. У нашем језику се ту не би употребило *и*, док у три наведена страна не постоји друкчији лексички избор за овакав семантички садржај, већ само лексема са значењем *и*. Потенцирање значења супротности, какво у овом примеру очито постоји, постигло би се у српском употребом адекватног везника, то јест *али* (... али мој брат само две); у енгл. *but*, фр. *mais*, нем. *aber*.

Може се закључити да у српском језику на семантичкој линији која води од копулативности до адверзативности постоји трећи члан, тј. *a*, које некад гравитира ка *и* а некад ка *али*. У три несловенска језика на које смо се позвали није аналоган случај, јер њихово „и“ – у оваквим контекстима – покрива и оно што лежи у српскоме *a*.

III

У Речнику САНУ у обради везника *и* под 3. се указује на његову службу истицања, те код подзначења 3.б.1) стоји пример: „и дувар уши има“, код подзначења 3.б.2): „док имаш донде и чувај“, и даље слично, са нешто друкчије нијансираним контекстима. Међутим, под 3.д.2), иако придружено сличним семантичким положајима, читамо: „новци се не бране и двапут бројати“, „поткупљени људи ће служити и ђаволу а не Турчину“. Такви примери, без указивања на допусност у одговарајућој заједничкој дефиницији, ипак већ садрже прелаз ка концесивном значењу, које је истакнуто у следећој тачки, под 4. Ту су, под разним подзначењима, дати примери, како са скривеније имплицираним значењем допусности – „брат брата и на јаму води, али га у њу не баца“, тако, даље, и са мање или више експлицираним: „и најлешпа туђа кућа не може бити тако драга као сопствена“, „хоће да вјенча Марију, па га и главе стало“ и др. Овакво *и*, у датим контекстима, као што видимо заменљиво је некад само са *чак*, некад само са *макар*, некад су могућне обе замене; проблематика би се тако проширила на вредно пажње питање о *чак* односно *макар*, али се овде задржавамо само на питањима везаним за *и*. Приметићемо једино да се прилози *чак* и *макар* често појачавају са *и* (*чак и*, *макар и*), што је, могло би се рећи, својеврсна таутологија.

Наилази се, дакле, на могућност значењског интензивирања исказа путем употребе везника *и*, и на прелаз ка концесивности, а то и нису савим несродне семантичке вредности (*чак* је и појачајно и допусно).

Питање које се у оквирима овог разматрања поставља јесте – зашто се за показане синтаксичко-семантичке садржаје исправно употребљава лексема *и*, тј. копулативна реч.

Поћи ћемо од асоцијативног гранања оваквог типа; „и раније смо знали о томе“, где се подразумева: „(и сад) и раније“, упоредиво са честим удвајањем у говору (премда са нешто друкчијим стилским преливом) „те ово, те оно“ и сл. То се развија даље: „и сад, али и раније“, „и сад, па чак и раније“. Полазећи од напред наведеног примера „брат брата и на јаму води [тј. чак и на јаму води], али га у њу не баца“, долази се до очигледније допусности: „макар да га води (или: макар водио), ипак га не баца“. Тако се,

услед одређених контекстуалних детаља, у везнику *и* може устаљивати и нова семантичка датост, служба исказивања допусности.

Постоји још један аспект са којег се може посматрати овакав развој у везнику *и*.

„Иновирана“ семантика у овој конјункцији постала је, видимо, једнака семантици у *чак*, *макар*. У другим језицима налазимо у том значењу *even*, *même*, *selbst* (или *auch*); рус. *даже* (или *хоть*, *и*), словен. *celo*. Енгл. *even* је етимолошки истоветно са глаголом *even* који значи „изједначити“, и са придевом који значи „једнак“; франц. *même* у основи значи „исти“, „исто“; нем. *selbst* – „сам“, „сам по себи“, док *auch* значи „исто тако“; рус. *даже* (у концесивности махом тражи проширење контекста) нема тачно утврђену етимологију, можда је то појачано саставно *да*; словен. *celo* асоцира на „цело“, „у целини“. Закључило би се да се у нашем копулативном *и* током употребе из полазне семантичке службе сабирљивости почела јављати најпре оријентација ка појму јаче израженог слагања, фузионисања, концентрисаности и индивидуализације – о чему сведоче, на разне начине, наведени прилози из других језика са сличним значењима а са већ изграђеним садржајем концесивности. Од показаног нарастања „центрипеталне“ семантике настајала је све израженија оваква денотација: „и поред споредних, ометајућих чинилаца, који се не превиђају, не прећуткују, ипак је то ... ипак је тако ...“; наглашавање онога што се иначе не би слагало са целином изреченог, што се у дату конситуацију не би уклапало – па га је потребно подвући, истаћи његово напредно постојање.

Као што се видело, исте речи (непроменљиве, на одређени начин синтаксички помоћне, „ауксилијарне“), имајући своје основне значењске функције могу при разним околностима саопштавања да сведоче и о изменљивости своје семантичке суштине, и то не умножавајући примарну службу нити је стилизујући како то иначе бива код широког круга лексема, него уз прилагођавање постојећим импликацијама.

СЕМАНТИЧЕСКИЕ ПОТЕНЦИАЛЫ У НЕКОТОРЫХ СЛУЖЕБНЫХ СЛОВ

Резюме

Отдельные служебные слова, в частности сербский союз *и*, помимо того основного синтаксического смысла на который они в предложениях указывают, могут менять свои отличительные свойства. Так, *и* постепенно раздвигает свой сочинительный характер, может играть семантическую роль усиления высказанного, а затем получает также и значение уступительного союза.

Ирена Грицкат